

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДИТЯЧОЮ ПОРНОГРАФІЄЮ

Допит — це процесуальна дія, що є врегульованим кримінально-процесуальним кодексом інформаційно-психологічним процесом спілкування між особами, що приймають участь у ньому, направлений на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі [1, с. 172]. Залежно від джерела одержання інформації розрізняють такі його види: допит експертів, свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених. Специфіка допиту полягає в тому, що в інформації про обставини справи, яку одержують від конкретної особи, відображаються її суб'єктивні властивості, що впливає на об'єктивність та повноту показань, а це вимагає застосування в ході допиту комплексу відповідних тактичних засобів.

Допит є найбільш поширеним засобом отримання доказів. Його суть полягає в отриманні від допитуваної особи достовірних відомостей про обставини, що мають значення для встановлення істини у справі. Це положення стосується також допиту неповнолітнього потерпілого у злочинах, пов'язаних з дитячою порнографією.

Метою даної роботи є визначення кола тактичних особливостей допиту неповнолітньої жертви злочинів проти основ суспільної моралі у сфері статевої недоторканності дітей.

Особливу увагу слід приділити процедурі допиту жертв вищезазначених злочинів, оскільки їх становлять діти різного віку та статі. Неповнолітні потерпілі від злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією, найчастіше володіють найбільш повними даними про подію злочину в цілому, про зовнішність злочинця, його поведінку чи інші окремі обставини події злочину. Тому свідчення потерпілих дітей є найважливішими джерелами інформації.

З метою проведення ефективного допиту потерпілої дитини від злочину, пов'язаного з дитячою порнографією, слідчий повинен дуже добре знати тактичні прийоми допиту, володіти комунікативними навичками та знаннями психології неповнолітніх. Він повинен проводити допит не поспішаючи, поступово, з великою обережністю, щоб захистити інтереси жертви і її сім'ї. У той же час співробітник міліції повинен пересвідчитися, що отримав усю важливу інформацію.

Тактика проведення допиту цієї категорії осіб обумовлюється віковими особливостями її психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин кримінальної справи. Відштовхуючись від цього, слідчі при підготовці до допиту мають враховувати низку факторів, серед яких: макро- і мікросередовище, в якому живе і виховується конкретна неповнолітня особа, загальний рівень її розвитку, що прямо залежить від

конкретного життєвого осередка, поведінка, потреби, інтереси, схильності, недостатність життєвого досвіду, особливості логіки мислення тощо [2, с. 141]. Неповнолітня особа за своїм рівнем розвитку скоріше наближається до дитини, ніж до дорослої особи, оскільки моральний та духовний розвиток цієї категорії осіб ще не завершений.

Знання цих особливостей має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його свідчень. Характерні для неповнолітніх особливості психіки, без сумніву, впливають на процес формування і давання показань. У педагогічній та психологічній науках прийнята наступна періодизація розвитку дитини до повноліття:

1. Немовлячий вік (від народження до 1 року);
2. Раннє дитинство (від 1 до 3 років);
3. Середній дошкільний вік (від 3 до 4 років);
4. Старший дошкільний вік (від 4 до 6 (7) років);
5. Період молодшого шкільного віку (від 6 (7) до 11 років);
6. Період підлітковий (від 11 до 14 років);
7. Період юнацький (від 14 до 17 (18) років) [3, с. 608].

Так, необхідно вказати, що паралельно з наведеною періодизацією розвитку дитини існує багато інших, не менш раціональних та суттєвих, складених на підставі різного роду факторів та ознак. Так, наприклад, з метою вивчення інших позицій наукової думки щодо періодизації дитячого розвитку варто звернутись до робіт таких вчених, як Шепітько В. Ю. [4, с. 207], Порубов Н. И. [5, с. 142], Коновалова В. О. [6, с. 108] та інших.

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як потерпілий, у кримінально-процесуальному законодавстві не визначений. Однак, на нашу думку, до інформації, що надає неповнолітній, необхідно ставитися критично, з урахуванням його психічного розвитку. Так, наприклад, для дітей дошкільної вікової групи характерна кмітливість, їх сприйняттю притаманна деталізація. При відтворенні події, що спостерігалася, діти можуть свідчити про факти, яких не помітили дорослі. Для дітей молодшого шкільного віку характерною є наявність підвищеного навіювання та схильність до фантазування [7, с. 207]. Необхідно також підкреслити, що дитина віком 7—8 років ще не в змозі всебічно охопити та послідовно описати побачене. Тому в структурі допиту немає фази про вільну розповідь (на допитах 8—10-річних вона лише намічається), він проводиться у формі запитань-відповідей. Звідси зрозуміло, що всебічність та повнота допиту неповнолітнього цілком визначається сумою заданих йому питань [7, с. 385]. Тому підготовка до допиту має включати продумування формулювання запитань і черговості, в якій вони будуть поставлені. Вони повинні бути простими, доступними для розуміння. Для старшого шкільного віку характерна схильність до референтної (авторитетної) групи чи референта (найбільш авторитетної особи) тощо.

При постановці запитань слідчий не повинен використовувати елементи навіювання (навідні питання). Постановка навідних питань нерідко є причиною

виникнення добросовісних помилок у показаннях. Очевидно що допит малолітнього повинен проводитися у дуже спрощеній, гральній формі, причому, по можливості, на його лексиконі. Слідчому треба зрозуміти мову, яку потерпілі від злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією, використовують для назви частин тіла і опису певних дій. Можливо, йому доведеться спитати, що означають певні слова на мові дитини, а коли він це з'ясує, можна продовжувати опитування, використовуючи ті слова, які вживає дитина. З іншого боку, слід переконатися в тому, що допитуваний переважно розуміє терміни, які вживає слідчий. Тільки у цьому випадку можна буде вважати, що питання правильно зрозуміле малолітнім, а це — запорука адекватної відповіді. Доцільно застосувати допомогу педагога як спеціаліста у галузі дитячої, зокрема маловікової, психології [7, с. 385].

Велике значення для успішного допиту малолітніх і неповнолітніх має його своєчасність. Підліткам притаманні імпульсивність, швидка зміна настрою, негативізм. Ці якості можуть бути причиною відмови від спілкування зі слідчим і повідомлення необхідної інформації. Слід пам'ятати і про те, що допит не може тривати довго, оскільки неповнолітній може бути зосередженим не більше 30—40 хв, а малолітній ще менше. На думку М. М. Коченова, продуктивно можуть давати свідчення: діти 3—5 років біля 15—20 хвилин; діти 5—7 років — в межах 20—25 хвилин; діти 7—10 років — від 25 до 35 хвилин. Якщо за цей час не все вдалось з'ясувати, обов'язково потрібно зробити перерву на допиті [5, с. 151].

Нарівні з вищенаведеним одним з важливих питань підготовки до допиту неповнолітнього — вибір доцільного місця і обстановки допиту (вдома, в прокуратурі, в школі тощо), які повинні імпонувати допитуваному, створювати необхідну психологічну настроєність і можливість провести його найефективніше, щоб без потреби не піддавати дитину декільком допитам. Малолітнього потерпілого бажано допитувати в умовах, якомога ближчих до повсякденного оточення (школа, дитячий будинок тощо), що має сприяти встановленню психологічного контакту й одержанню необхідної інформації [8, с. 121]. В приміщенні міліції вони втрачають сміливість, довіру, іноді проявляють страх. Неповнолітніх потерпілих старших вікових груп (14—16 років) бажано допитувати в більш офіційній обстановці, в кабінеті слідчого, де панує ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням слідчого про необхідність розповісти все, що тому відомо по справі, підкреслює важливість події й налаштовує на дачу повних та правдивих показань. Іноді допит доцільно проводити на місці, де неповнолітній спостерігав подію, з приводу якої йому належить давати свідчення [9, с. 448].

У зв'язку із зазначеними особливостями розвитку психіки кримінально-процесуальний закон передбачає підвищену правову охорону неповнолітніх: особливий порядок виклику до слідчого — через законних представників. У віці до 14 років допит повинен проводитися у присутності педагога, а при необхідності — лікаря чи батьків, інших законних представників. Однак по справах про злочини, пов'язані з дитячою порнографією, у разі коли розбе-

псувачем чи особою, яка безпосередньо знімала порно, був хтось з батьків чи родичів, щоб уникнути негативного впливу на неповнолітнього з боку членів родини, бажано допит провести так, щоб до цього члени родини не знали про проведення останнього. Це можна зробити, допитавши неповнолітнього за місцем його перебування (садок, школа тощо). Аналогічні дії складаються, коли підозрюється особа по місцю навчання, виховання тощо. За таких обставин допит проводиться лише в присутності батьків, а не тих педагогів, які підозрюються у скоєнні даного злочину тощо. Крім того, серед присутніх не повинно бути членів родини, вихователів, вчителів, лікарів тощо, які вчинили злочин по відношенню до дитини. Адже злочини, пов'язані з дитячою порнографією, дітям, окрім моральних та фізичних страждань, призводять до того, що неповнолітні потерпілі бояться помсти з боку злочинців — членів родини, вихователів тощо, і тому в їхній присутності можуть відмовитись давати свідчення. Тому вибір особи, яку слід запросити з метою участі в допиті, має неабияке важливе значення.

Учені-криміналісти Р. С. Белкін, Г. С. Казинян, Л. Л. Канєвський, Л. М. Корнеева, В. О. Коновалова, М. М. Коченов, І. Ф. Крилов та інші вважають, що при підготовці до допиту слідчий повинен здійснювати комплекс заходів організаційного та тактичного характеру. У психологічному плані таку підготовку дослідники поділяють на три основні рівні — пізнавальний, прогностичний і синтезуючий. Перший полягає у вивченні матеріалів кримінальної справи, ознайомленні з оперативно-розшуковими даними, збиранні відомостей про особистість допитуваного, вивченні спеціальних питань. Інформація, отримана на цьому рівні, дозволяє потім прогнозувати різні ситуації допиту й використовувати певні тактичні прийоми. Підготовка до допиту завершується на синтезуючому рівні й охоплює складання плану цієї процесуальної дії [10, с. 175].

Власне безпосередній допит можна проводити по такому плану, який складається з наступних фаз:

1. Встановлення контакту. Коли міліція починає працювати над справою про злочини, пов'язані з дитячою порнографією, її співробітники часто вступають в контакти з травмованими дітьми. Щоб не нанести ще більшу психологічну шкоду, з такими дітьми слід поводитися якомога обережніше. Мета цієї фази — налагодження контакту з дитиною, попереднього встановлення її ролі в злочині, пов'язаному з дитячою порнографією. Якщо дитина є жертвою, необхідно завоювати її довіру, оцінити її емоційний стан і дати їй розслабитися. На цій фазі важливо провести допит таким чином, щоб ситуація була і залишалася зрозумілою для жертви. Пам'ятайте, що перший контакт часто визначає якість всього допиту [11, с. 32]. Психологічний контакт є плацдармом для успішного і правильного проведення допиту.

Чоловік-міліціонер ніколи не повинен розмовляти з дитиною віч-на-віч, і при можливості це повинна робити жінка-міліціонер. Для цього є дві причини. По-перше, слідчого потрібно захистити від будь-яких підозр, а по-друге, для того, щоб дитина могла дати найбільш повні свідчення. Над більшістю дітей, як хлопчиків, так і дівчинок, злочини, пов'язані з дитячою порнографією,

здійснюють чоловіки, тому діти можуть дуже боятися незнайомих чоловіків або взагалі будь-яких осіб чоловічої статі. Але, за обставин проведення допиту не тет-а-тет, існує перешкода у встановленні психологічного контакту між слідчим та допитуваним, оскільки останній у процесі допиту може відволікатись на різного роду фактори. Тому слідчий повинен заздалегідь подбати про їх усунення. Крім цього, необхідно пам'ятати, що у злочинах, пов'язаних з дитячою порнографією, дитина буде розповідати про незвичні для неї речі, що безпосередньо стосуються інтимної (статевої) сфери її життя, що для їх віку є досить неприродним. У такій ситуації неповнолітній, як правило, почувається розгублено, а тому такий вид допиту, як вільна розповідь, навряд чи є доцільним.

2. Аналіз ситуації оточення. Потрібно отримати чітке уявлення про ситуації в сім'ї, звернути увагу на взаємовідносини в сім'ї дитини, її оточення [11, с. 32]. На початку допиту, зазвичай, доцільно допитувати неповнолітнього по питанням, які умовно можна охрестити питаннями біографічного характеру, тобто проведення короткої бесіди на теми дозвілля, спорту, навчання, нових фільмів, ігор тощо, а вже потім задавати питання, що безпосередньо стосуються злочину.

Після того, як слідчий вислухає розповідь неповнолітнього, він у загальних рисах ознайомиться з багатьма сторонами життя підлітка, з його інтересами, схильностями, колом друзів. Багато чого у поведінці неповнолітнього стане зрозумілим слідчому і вже на цій стадії можуть з'явитися деякі думки відносно можливих причин скоєння злочину, відносно нього тощо. Окрім цього, у процесі такої бесіди між слідчим та неповнолітнім, як правило, встановлюється контакт, який може полегшити подальший допит.

Починаючи допит неповнолітнього, слід запропонувати йому розповісти про своє життя, навчання чи працю. Зміст і форма цієї розповіді в основному залежить від ступеня розвитку підлітка, від його характеру, вміння розповідати взагалі. Переривати неповнолітнього, як правило, не слід, крім випадків, коли він починає відхилятися від основних питань. Слідчий вислуховує підлітка, задає йому коректуючі питання. Після всіх уточнень та після фіксації у протоколі всіх зазначених неповнолітнім обставин, слід одразу ж переходити до висвітлення питань, що стосуються обставин, що безпосередньо могли слугувати причиною чи поштовхом до скоєння злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією. З великою обережністю і тактом слід допитувати підлітка про інтимну сторону життя його батьків, наприклад про легковажну поведінку його матері, про причини, у зв'язку з якими батьки не живуть разом, якщо особами, які скоїли даний злочин, виступають батьки дитини тощо. Це ж стосується й механізму отримання інформації про особу злочинця, якщо він і не входить до кола близьких родичів дитини.

3. З'ясування суб'єктивної думки неповнолітньої особи щодо сутності події злочину. Після встановлення психологічного контакту потрібно запропонувати допитуваному розповісти про те, що сталося, причому так, як він бажає, і в такому темпі, який він вважає зручним для себе. Слідчий, при необхідності, може упорядкувати розповідь дитини дуже обережно і, звичайно, не одразу.

Він повинен із всього інформаційного об'єму даних встановити та виокремити відомості щодо:

а) всіх осіб, з якими контактувала дитина під час її примушування до створення чи безпосереднього створення предметів дитячої порнографії: їх прізвища, імена, по батькові, вік, стать та ін., обставин знайомства з потерпілим, а також опис зовнішності (портрет);

б) всіх подробиць події злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією, відслідкувати всі операції і факти примушування до створення, безпосереднього створення, а також по можливості поширення, виготовлення, зберігання предметів дитячої порнографії;

в) місця вчинення злочину (місця завербування неповнолітньої жертви, встановити місця створення порно предметів та інших активів та обладнання, а також, по можливості, місця їх реалізації тощо);

г) часу вчинення злочину, мається на увазі період вчинення злочину. Потрібно встановити час виявлення факту примушування дитини до створення предметів порнографічного характеру, розміщення порнографічного он-лайн ролику за участі дитини, хоча б орієнтовний, з прив'язуванням до якоїсь іншої події, а також час факту поширення предметів дитячої порнографії тощо;

д) всіх способів примушування дитини приймати участь у створенні предметів дитячої порнографії (обманом, підкупом тощо); які способи створення порно предметів було застосовано до неповнолітнього потерпілого (статевий акт, розбещення тощо); визначення способу виготовлення дитячого порно (відео-, фотозйомка, замальовки, он-лайн трансляція тощо).

Незважаючи на великий об'єм інформації, яка підлягає встановленню під час допиту, слідчий не повинен проявляти виняткову наполегливість для з'ясування питань, висвітлювати які неповнолітній допитуваний не бажає (наприклад, подробиці статевого акту і т. п.). У зв'язку з цим слідчому необхідно тимчасово відмовитися від вказаних питань чи теми, не потрібно настоювати, щоб неповнолітній потерпілий давав такі показання, оскільки черезмірна наполегливість слідчого може призвести до того, що підліток замкнеться і втратить довіру до нього, що ймовірно викличе психологічний стрес та потягне за собою повну відмову дитини свідчити про подію, що розслідується. Загалом слідчий повинен слідувати за думкою і психологічним станом дитини, тому згодом, при інших, більш сприятливих обставинах, він зможе повернутись до тимчасово відкладених питань чи теми, поставивши їх у іншій формі, чи застосувати такі тактичні прийоми, як перепитування, уточнення, узагальнення і повторення. При необхідності потрібно упорядкувати розповідь дитини дуже обережно і, звичайно, не одразу.

При допиті і оцінці показань неповнолітніх потерпілих слід з'ясувати, чи не було на них впливу дорослих, враховуючи при цьому вразливість допитуваного, побоювання помсти з боку інших осіб, які безпосередньо вчиняли над дитиною злочини, пов'язані з дитячою порнографією.

Разом з цим для правильної оцінки показань неповнолітнього бажано мати висновок лікаря, педагога з приводу допиту. Так, педагог, як спеціаліст, може

резюмувати про те, що допит неповнолітнього здійснено у нормальній обстановці, з неповнолітнім був установлений доброзичливий контакт, питання йому задавалися у зрозумілій для його віку формі; показання відповідають його віку, одержаним знанням, життєвому досвіду і т. ін. Такий висновок у даному випадку може бути педагогом зроблений як усно, так і письмово. Письмовий висновок приєднується до матеріалів справи, а усний фіксується у протоколі.

Дотримання вищенаведених тактичних рекомендацій у поєднанні з іншими оперативними методами дозволяє працівникам міліції успішно вирішувати складні завдання щодо припинення злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією тощо. Водночас суворе додержання норм закону, вміла тактика допиту, у тому числі і неповнолітніх, є важливим фактором встановлення істини при розгляді будь-якої кримінальної справи.

Література

1. Коновалова В. Е., Шепітько В. Ю. Основы юридической психологии / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепітько. — Х.: Одиссей, 2010. — 350 с.
2. Каневский Л. Л. Криминалистика: Экстерн-пособие / Л. Л. Каневский. — Уфа: Восточный университет, 1998. — 158 с.
3. Немов Р. С. Психология образования. — Кн. 2: Психология: Учебник: В 3 кн. — 3-е изд. / Р. С. Немов. — М.: ВЛАДОС, 1999. — 608 с.
4. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник — 4-те вид. / В. Ю. Шепітько. — Х.: Право, 2008. — 464 с.
5. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии / Н. И. Порубов. — М.: 1998. — 208 с.
6. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: Учеб. пособие. / В. Е. Коновалова. — Х.: 1999. — 198 с.
7. Коваленко С. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник / С. Г. Коваленко. — Київ: Юрінком Інтер, 2006. — 632 с.
8. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого: Наук.-практ. видання для слідчих та дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова. — К.: Вид. дім «ІнЮре», 2003. — 720 с.
9. Руководство по расследованию преступлений / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др. — Х.: Консум, 2001. — 608 с.
10. Павлюк Н. В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх / Н. В. Павлюк // Проблеми законності. — 2008. — № 93. — С. 175–178.
11. Мороз Л. І., Максимова Н. Ю. Сексуальне насильство над дітьми. — Посібник для слухачів. Київський інститут внутрішніх справ / Л. І. Мороз, Н. Ю. Максимова. — К.: 2003. — 46 с.

Анотація

Паляничко Д. Г. Тактичні особливості проведення допиту неповнолітніх у злочинах, пов'язаних з дитячою порнографією. — Стаття.

В роботі проводиться аналіз тактики проведення допиту неповнолітніх потерпілих у злочинах, пов'язаних з дитячою порнографією. Розглядаються особливості допиту та методи налагодження психологічного контакту слідчого та дитини.

Ключові слова: допит, неповнолітні потерпілі, психологічний контакт, тактика допиту, подолання психологічного бар'єру, слідчий.

Аннотация

Паляничко Д. Г. Тактические особенности проведения допроса несовершеннолетних в преступлениях, связанных с детской порнографией. — Статья.

В работе проводится анализ тактики проведения допроса несовершеннолетних потерпевших в преступлениях, связанных с детской порнографией. Рассматриваются особенности допроса и методы налаживания психологического контакта следователя и ребенка.

Ключевые слова: допрос, несовершеннолетние потерпевшие, психологический контакт, тактика допроса, преодоление психологического барьера, следователь.

Summary

D. G. Palyanychko's Tactical peculiarities of conducting the questioning of minors in crimes of child pornography. — Article.

The analysis of tactic of leadthrough of interrogation of minor victims is in-process conducted in crimes, related to child's pornography. The features of interrogation and methods of adjusting of psychological contact of investigator and child are examined.

Keywords: questioning underage victims, psychological contact, tactics, questioning, overcoming psychological barrier, investigator.

УДК 343.13(477):341.49

А. В. Підгородинська

**ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ
КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Одним із актуальних напрямів міжнародного співробітництва в кримінальному процесі є взаємодія держав і т. зв. «міжнародних кримінальних судових установ» [12], що обумовлено посиленням ролі останніх в забезпеченні планетарного правопорядку засобами міжнародного кримінального права та відсутності у держав ефективних механізмів боротьби з масовими порушеннями основоположних прав і свобод людини на національних рівнях або небажанням держав забезпечувати діяльність таких механізмів.

Особливістю наукових досліджень міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції взагалі, і співробітництва з міжнародними кримінальними установами зокрема, є полігалузовість об'єкта, який предметно вивчається і наукою міжнародного права, і кримінального права, і кримінального процесу, і кримінологією. Що стосується діяльності міжнародних кримінальних судових установ, то вона стала предметом наукових досліджень переважно юристів-міжнародників. Зокрема цим питанням присвячені роботи І. П. Бліщенко, І. В. Фісенка, О. Г. Волеводза, М. І. Костенка, І. С. Марусіна, І. М. Бондарева, Н. В. Дрьоміної, В. П. Пилипенка, С. А. Грицаєва, М. Г. Михайлова та ін. Найбільшого розвитку набули дослідження в державах т. зв. «далекого зарубіжжя». В Україні О. В. Касинюк захищена кандидатська дисертація «Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів», але також з міжнародного права, що дозволяє зробити висновок про